

Людмила ОВЧАРЕНКО

ПЕРЕДУМОВИ ВІДКРИТТЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ОПІШНЯНСЬКОГО ГОНЧАРНОГО НАВЧАЛЬНО-ПОКАЗОВОГО ПУНКТУ (1912—1923)

З'ясовані передумови відкриття та проаналізовані основні напрямки функціонування Опішнянського гончарного навчально-показового пункту Полтавського губернського земства, уперше в українській керамології у його діяльності виділені два періоди; визначений вплив навчально-показового пункту на опішнянське гончарство; розглянута діяльність завідувача Юрія Лебіщака.

Ключові слова: Опішнянський гончарний навчально-показовий пункт, Опішнянська гончарна навчально-показова майстерня, гончар, учень, гончарство, глина, глиняні вироби, Юрій Лебіщак, Андрій Сидоренко.

© Л. ОВЧАРЕНКО, 2015

Уперше питання діяльності Опішнянського гончарного навчально-показового пункту дослідив керамолог, доктор історичних наук Олесь Пошивайло (1989) [32]. Про цей гончарний навчальний заклад вже згадувалося у статті критика мистецтва Віталія Ханка [38]. Окремі напрямки діяльності навчально-показового пункту висвітлені мистецтвознавцем Оленою Клименко [6; 16]. Перше десятиліття ХХІ ст. позначилося публікаціями керамолога, кандидата історичних наук Олени Цербань [39; 40; 41]. Проте, недостатньо вивченою залишилася діяльність гончарного пункту впродовж 1918—1923 рр., досі не визначеним залишався рік закриття цього закладу. Метою нашої статті є комплексний підхід до функціонування Опішнянського гончарного навчально-показового пункту та з'ясування його впливу на місцеве гончарство.

Упродовж 1894—1899 рр. в Опішньому діяла перша на Лівобережній Україні зразкова гончарна навчальна майстерня, яка здійснила помітний вплив на гончарне виробництво деяких опішнянських майстрів, покращивши технічне забезпечення їхнього виробництва, і вплинувши на художні характеристики їх робіт. Після її закриття окремі ініціативи тамтешніх кустарів були спрямовані на збереження майна цього закладу та його використання у гончарному виробництві [30]. Проте місцева влада частину потужної матеріально-технічної бази гончарні розпродала, частину передала Миргородській художньо-промисловій школі ім. Миколи Гоголя (далі МХПШ) [31, с. 494—495]. Жодне із клопотань, спрямованих на збереження гончарної майстерні, не було задоволене [32, с. 16].

Нова хвиля громадського руху на підтримку гончарної освіти в Опішньому пов'язана із діяльністю викладача МХПШ Петра Вауліна, який на початку 1900-х перебував на службі Полтавського губернського земства. Він відвідав Опішнянський гончарний район і був вражений багатством промислу. У своїй доповідній записці від 24 березня 1904 р. дослідник писав: «...У кустарів я знайшов чимало самобутньої істинно художньої творчості, на жаль швидко зникаючої..., ймовірно в результаті необхідності спішно працювати на ринок і, головним чином, від повної відсутності вказівок на те, що краще і чого саме в даному випадку варто притримуватися» [9, с. 7]. Він наголошував на тому, що в Опішньому варто відновити діяльність гончарної навчальної майстерні: «...Кустарі, маючи у себе під боком установу, яка вносить у їх вікову скарбни-

ую свій внесок з'ясуванням всіх дивовижних якостей їх мистецтва, зрозуміють особливості його дуже швидко, бо це дасть кожному з них і матеріальний інтерес» [24, с. 8]. На виконання рекомендацій П. Вауліна, будівельним відділом управи було облаштовано і з серпня 1904 р. відновлено діяльність Опішнянської гончарної майстерні під його ж керівництвом. Разом із Василем Кричевським він організував виготовлення облицювальних плиток для новобудови Полтавського губернського земського будинку [24, с. 10]. Станом на 1907 р. під керівництвом Петра Вауліна гончарна майстерня виготовила близько 30 тис теракотових плиток (ритованих та без орнаменталії) для внутрішнього облицювання стін земського будинку [32, с. 28]. За час перебування в Опішньому кераміст створив при майстерні невеликий музей із місцевих гончарних виробів високохудожнього гатунку [13, с. 10]. Також він провадив активну популяризаторську діяльність у середовищі опішнянських гончарів [32, с. 28]. Проте, перебування майстра гончарної справи Петра Вауліна в Опішньому припинилося після того, як він залишив викладання в МХПШ [36, с. 7]. Набуті в гончарні вміння і навички з виготовлення облицювальної плитки опішнянські гончарі почали активно застосовувати у своєму домашньому виробництві, і в цьому полягав основний вплив майстерні на місцеве гончарство. Також із цього періоду бере початок новий художній стиль декорування глиняних виробів підполив'яним розписом із бароковими рослинними орнаментами, які досі застосовували тільки для прикрашання мисок та деяких видів ритуального посуду [32, с. 29, 31].

Певний час у приміщенні майстерні працювала гончарська артіль [36, с. 7]. Все більшого поширення серед гончарів здобувала мальовка рослинного й зооморфного орнаментів на посуді, який користувався попитом як на ринку споживачів, так і в Кустарного складу. Виготовленням такого посуду займалися гончарі Федір Кариков, Іван Бережний, Федір Чирвенко та його син Семен, Іван Гладиревський, Василь Поросний, Юхим Різник, Семен Хлонь, Ничипір Визір, Ничипір Сиваш [32, с. 32—33]. У 1909 р. в Полтаві відбулася сільськогосподарська виставка, на якій декого з цих опішнянських майстрів було відзначено нагородами [20, с. 12—15]. Названі гончарі пішли шляхом розвитку самобутності народного гончарства. В умовах жорсткої конкуренції з фабрично-

заводською продукцією за допомогою земства вони віднайшли один із найважливіших аргументів на свою користь — декоративність гончарних виробів, у якій акцентували увагу на національній самобутності [32, с. 33]. Однак, переважна більшість з числа 648 гончарів, які, згідно з Всеросійським переписом населення 1910 р., працювали в Опішньому, організовували домашнє виробництво глиняного посуду по старинці [23, с. 13]. Кустарі, яких завідувач навчально-показового пункту називав «консерватистами», не прагнули вдосконалювати свого виробництва і зовсім не дбали про якість виробів, бо, як казали гончарі, «тепер і за найгіршу посуду платять великі гроші» [7]. Поширенню художньо досконаліших і якісніших гончарних виробів у їхньому середовищі могла сприяти діяльність навчальної майстерні. Визначальним у вирішенні питання її влаштування став грудень 1912 р., коли із Галичини на службу до земства прибув дипломований спеціаліст-інструктор художник-кераміст Юрій Лебіщак. Фахову освіту він здобував у Коломийській гончарній школі, певний час практикував у гончарних майстернях Відня та Львова, очолював майстерню з виготовлення полив'яного посуду та кахель¹. Відомий він і як митець (розмальовані поліхромні плитки, посуд і вази з українською орнаменталією), і як майстер технічної кераміки (виготовлення вогнетривкої цегли й дахівки) [22, с. 107]. Із приїздом Юрія Лебіщака губернська управа пов'язувала відкриття Опішнянського гончарного навчально-показового пункту. Саме з 1912 р. бере початок перший етап в діяльності цього навчального закладу, який тривав упродовж усього періоду завідування Юрієм Лебіщакком. Новопризначений завідувач повинен був вирішувати питання придбання земельної ділянки, будівництва постійного приміщення, закупівлі необхідного технічного обладнання [25]. Також він дослідив властивості місцевих глин, зумів завоювати довіру й авторитет у середовищі кустарів, що було запорукою успішного розвитку навчально-показового пункту. Разом із Юрієм Лебіщакком у майстерні працював брат його дружини². Певний час на посаді другого інструктора губернського земства працював випускник Глинської школи інструкторів з гончарного виробни-

¹ Лист Галини Юрїївни Ковалишин (Лебіщак) до Олеса Пошивайла від 17.10.1990. Приватний архів Олеса Пошивайла.

² Там само.

цтва Андрій Сидоренко — вправний гончар, який розумівся в ручній обробці глини, розписі та поливанні глиняних виробів. Саме цього майстра губернське земство відрядило 1911 р. до Опішного з тим, щоб налагодити допомогу гончарям, але за браком досвіду він не зміг знайти шляхів впливу на місцеве гончарство. Тому функції інструктора обмежилися керівництвом роботою кустарів, пов'язаних із виконанням замовлень кустарного складу із застосуванням невідомих їм досі прийомів та способів гончарного виробництва [27, с. 127; 14, с. 127]. З 1912 р. А. Сидоренко працював у Опішнянському гончарному навчально-показовому пункті. У перші роки діяльність закладу характеризувалася як дослідна з боку галицького інструктора (знайомство з природою місцевих матеріалів та способами їх обробки) й практично-показова з боку глиняного інструктора, який працював у найманій гончарній оселі, користувався простим горном у звичних для гончарів умовах кустарного виробництва. Ю. Лебішак працював спочатку в орендованому приміщенні з простим горном, пристосованим до покращених робіт, згодом — у приміщенні гончарної майстерні повітового земства, яке перебувало в аварійному стані [27, с. 128]. Кераміст виконував замовлення на виготовлення ікон та облицювальної плитки для зовнішнього оздоблення пам'ятника-капиці з нагоди 200-річчя Полтавської битви. Облицювання за своїми технічними й художніми характеристиками заступувало на увагу, виготовляли його ручним способом і до цього процесу активно залучали кустарів. Співпраця з гончарною майстернею знайомила гончарів із можливостями глини [26, с. 152]. Окрім того, Юрій Лебішак активно проводив експериментальну діяльність, важливість якої полягала в тому, що він вивчав місцеві глини, знаходив нові рецепти полив, які при застосуванні до опішнянських глин давали якісну продукцію [12, с. 107—108]. У зв'язку з цим кераміста згадували й наприкінці 1920-х: «...Завідувач Опішнянської кераміки, закордонний майстер-спеціаліст, займався дослідом по виготовленню безсвинцевого полива і буцим би то з гарними наслідками...» [8, с. 109].

Певної навчальної програми не було. Керамолог Олена Клименко встановила, що в числі учнів були Іван Задорожний, Омелян Ковпак, Гнат Гладиревський із дочкою, Феодосія Гриб, Олексій Оздоба, Федір Пошивайло, Є. Мотренко, Сергій Хлонь, Чабан

(батько та син), Семен Горілей, Феодосій М'якоступ [6, с. 41; 16, с. 422]. У майстерні, роботою якої керував Андрій Сидоренко, за рік курс навчання пройшли 20 учнів, але бажаючих навчатися було значно більше [29, с. 11]. Результат не забарився. 1913 року глиняні вироби опішнянських майстрів вразили відвідувачів Другої Всеросійської кустарної виставки у Петрограді: «...Полтавська Опішня різко виділялася на всій Другій Всеросійській Виставці. Козаки Є. Різник, Ф. Чирвенко та В. Поросний виставили зразки як старого свого товару, так і нові роботи, що дали блискучі докази чудового перевороту в цій справі, викликаного загальними зусиллями полтавських земців надати кустарним виробам місцевий художній відбиток. Їм вдалося цього досягти... в формах і оригінальному вбранні новітньої полтавської кераміки, що звила собі гніздо, головним чином у містечку Опішні» [34, с. 78—79].

Як уже зазначалося, приміщення гончарної майстерні, побудовані ще в 1890-х (будинок, сарай), перебували в занепаді й потребували капітального ремонту, наявні пристрої цінності не представляли. Тож, на думку земських діячів, власне майстерню без проблем можна було перенести в інше, вигідніше для неї місце, наприклад, до майбутньої залізничної станції, побудувати нові будівлі, складське приміщення й майстерню вогнетривкого будівництва. Про все це йшлося 1913 р. на засіданні Губернських земських зборів 49 скликання, коли на обговорення було винесено питання діяльності в Опішному опорного навчально-показового пункту для підтримки гончарного промислу [26, с. 152]. Губернська управа пропонувала: 1) Затвердити пропозицію про заснування в м. Опішному постійного гончарного навчально-показового пункту; 2) Уповноважити управу придбати в Опішному на ім'я губернського земства близько ½ десятини землі вартістю не більше 800 руб.; 3) Внести до кошторису губернських потреб необхідну на облаштування пункту 4800 руб. і на утримання службового персоналу 3680 руб.; 4) Доручити управу клопотатися про допомогу від Головного управління землеустрою розміром 4200 руб. щорічно [26, с. 154]. Таким шляхом діячі губернського земства планували усунути перешкоди, що, за їхнім переконанням, досі стояли на заваді справі розвитку гончарства в Опішному, й ввести необхідні удосконалення в об-

робіток місцевих глин, урізноманітнити вироби, покращити їх якість [27, с. 128].

Влітку 1914-го за проектом відомого архітектора Василя Кричевського та за його активної участі розпочалося будівництво приміщення гончарної майстерні [32, с. 39], яке було завершено 1916 року [33, с. 21; 5]. З огляду і на цю обставину, число учнів в Опішнянському гончарному навчально-показовому пункті мало позитивну динаміку росту: якщо у 1914 р. їх було 8 [28], то у 1917 році — 26 [7]. Про соціальний склад вихованців закладу йдеться у двох джерелах, але зміст вміщеної в них інформації кардинально протилежний: 1) доповідна завідувача 1917 р., в якій він вказує, що серед учнів були хлопці та дівчата «переважно з найбільшого населення — сиріт та дітей ремісників і гончарей — із низьким урівнем шкільним (церковні школи) тож навчаються ще рахунків, початки геометрії, фізики і хімії» [7]; 2) друковане видання 1918 р., де зазначається, що з числа 26 учнів, віком 12—17 років, лише троє були віддаленими родичами гончарів, а решта ніякого відношення до гончарства не мали. Перше джерело вказує на перспективу гончарної освіти, популярність промислу і спадкоємність у гончарстві. І навпаки, наведені у другому джерелі відомості можна тлумачити як результат байдужості до гончарної майстерні з боку кустарів, що сприймали майстерню в якості конкурента, або ж навпаки, усвідомлюючи кризу промислу, не вбачали в занятті гончарством ніякої вигоди [23, с. 15]. Причини такого двоякого ставлення до гончарного освітнього закладу мали суспільно-політичне та економічне походження: після Першої світової війни, революційних подій 1905-го та 1917-го рр. гончарна кустарна продукція не знаходила на ринку фабричного конкурента, її споживач не вирізнявся витонченими смаками, тож і прагнення кустарів удосконалитися зникало, однак гончарі ревно оберігали свою монополію на ринок збуту. Як результат, маємо певного роду приховане протистояння. До того ж, очевидним було не дуже прихильне ставлення до діяльності гончарного навчально-показового пункту з боку місцевих органів влади. Під час більшовицького безладу місцевою радою у майстерні було реквізовано всі дрова й планувалося в її приміщенні відкрити завод з обробки шкіри [23, с. 15]. Однак ці плани залишилися лише на папері, а гончарний пункт продовжував функціонувати.

Завідувачем було розроблено трирічний навчальний план, спрямований на здобуття практичних навичок гончарного виробництва в умовах кустарного господарства [7]. Разом зі спеціальними дисциплінами учні вивчали предмети загальноосвітнього циклу. Детальніший опис навчальних завдань містять звіти про утримання Опішнянського гончарного навчально-показового пункту за 1912, 1913 та 1914 рр., де, окрім вказаних робіт, названі приготування кам'янової маси, накладання контурів і малюнків на вироби, формування виробів великого розміру, орнаментування посуду [32, с. 39]. Учням, які проходили повний навчальний курс, присвоювали звання «гончарний майстер» [5]. У викладанні гончарної технології Юрій Лебішак застосовував авторську навчальну програму, що ґрунтувалася на місцевих глинах та інших витратних матеріалах. У 1916 р. реалізувати навчальний план йому допомагали два гончарі [19, с. 97] та два майстри: «один до рисунків, а другий до печей кафлевих» [7]. У їх числі були Яків Пічка — гончар з хутора Хижняківка, що поблизу Опішного, який виготовляв глиняні вироби із підполив'ямим розписом, та Петро Кононенко — родом із Лохвицького повіту, випускник Строганівського училища, який був учителем малювання [21, с. 30—37]. Необхідні матеріали (формувальну масу, фарбники, побіл та ін.) виробляли у майстерні самотужки. Завідувач зауважував, що у роботі по декоруванню глиняних виробів дівчата мали значно кращі успіхи, а в гончарюванні не поступалися хлопцям. Після закінчення навчання у гончарному навчально-показовому пункті найбільшій учні мали можливість працевлаштуватися у відкритій при ньому артільній майстерні, яка займалася виготовленням кахлів, а для більш заможних, на прохання завідувача, губернське земство виділяло грошову допомогу та матеріали, з тим, щоб вони мали змогу займатися гончарством удома [7; 28].

Об'єми виробництва на замовлення у гончарному навчально-показовому пункті зростали. У період до 1914 р. було виконано вироби для кустарного складу та інших організацій [7], а під час Першої світової війни він спрямовував свою діяльність на виконання державних замовлень на військові потреби. Окрім того, 1916 р. його учнями було виготовлено облицювальні плитки, декоративних фігур, кахлевих печей, посуду із кам'янової маси на 2400 руб., а у 1917-му — на

5000 руб. Виготовлений на замовлення у навчальній майстерні посуд, якому були властиві українські форми й орнаментика, користувався широким попитом у Кустарного складу Полтавського губернського земства, на споживацькому ринку Харкова, Петрограда, Москви та інших міст, за «стильним посудом» до Опішного приїжджали звідусіль. Учні — автори кращих робіт, отримували винагороду у вигляді відсотків від їх вартості [7]. Асортимент продукції гончарного навчально-показового пункту був представлений різноманітними глиняними виробами переважно ужиткового та міщанського характеру (столові сервізи, кашпо, вазони для квітів, вази, прибори для тютюнокуріння, медальйони, статуетки), у виробництві яких застосовували широку палітру емалей та полив, виготовлених Юрієм Лебіщакком. Такі вироби вражали опішнянських кустарів, але через дорожнечу були практично недоступними більшості з них [32, с. 40].

Гончарний зразковий пункт в Опішному був навчально-показового характеру, оскільки не лише навчав дітей та молодь, а й проводив роз'яснювальну роботу у середовищі дорослих кустарів, надавав їм практичні вказівки, популяризував технологічні нововведення, постачав дешеві матеріали [12, с. 108]. Одним із важливих і особливо цінних напрямків у діяльності гончарного пункту було збереження й розвиток регіональних ознак форм та декору. Етнографічний матеріал був основою для навчання гончарству: «Рисунок і орнамент черпаєм із старинних горщиків, мисок, а рельєфний орнамент із старинних кафель. Всі старинні предмети становлять наш будучий музей», — писав у доповідній Юрій Лебіщак [7]. Застосування ритованого орнаменту, привнесеного в Опішне МХПШ на початку ХХ ст., вимагало значних затрат часу і тому серед опішнянських гончарів цей вид декору не набув популярності, але активно застосовувався у навчальній майстерні. Поширення підполів'яного розпису й рослинного орнаменту, нанесення контурів зображуваного орнаменту на глиняному виробі за допомогою фарб, застосування спринцівок замість незручних ріжків, запровадження кам'янової маси у гончарному виробництві — ось неповний перелік тих нововведень, які запроваджував гончарний навчально-показовий пункт [32, с. 40]. Частина гончарів усвідомлювали ту користь, яку вони могли отримати від гончарного закладу й приходили до показового пункту, де копі-

ювали орнаменти, радилися щодо того, як покращити власні гончарні вироби [7]. Їх вироби вражали своєю витонченістю, красою форм та декору.

Однак, були гончарі, які продовжувала вбачати у навчально-показовому пункті свого конкурента. Більшість з них не застосовували поливи, користувалися недосконалими горнами, їх глиняна продукція була невисокої якості, й тому ці майстри терпіли збитки [15, с. 151]. Про взаємини із місцевими кустарями писав і Юрій Лебіщак: «Відношення гончарів тут до мене єсть досить значне, но невзгодують через се, що в майстерні мають конкурента, що Гапка або Петро (діти) Юрася та чистіше зроблять, а в декорації далеко перейшли — купуюча у гончарей публіка бажає, щоб таку посуду робили, як ту і то все задіває їх самолюбіє» [7].

Зосередивши допомогу гончарному промислу в Опішному, губернська управа відпрацьовувала раніше апробовані методи сприяння цьому ремеслу, у першу чергу спрямовані на виховання смаків кустарів, на стимулювання їх прагнення до розвитку вишуканого й самобутнього у гончарстві. Політична обстановка часів Центральної Ради була сприятливою, бо уряд вітав будь-які кроки на шляху розвитку національної самобутньої культури. Означені зміни були продиктовані тим, що кустар працював на ринок, запити якого постійно змінювалися, тому «для хорошого гончаря потрібні гнучкість і пристосовуваність у роботі, можливі лише при усвідомленому ставленні до справи» [23, с. 17], а досягнути цього в короткий строк можна було лише шляхом правильного системного шкільного навчання. Тож на порядок денний стало питання відкриття фахової школи. Гончарний навчально-показовий пункт за його функціональними характеристиками планували максимально наблизити до гончарної школи через посилення художнього й педагогічного нагляду за її діяльністю, впровадження твердого освітнього цензу для вступників, що означало обов'язковість закінченої початкової освіти. Передбачалися кардинальні зміни навчального плану та програм: посилення викладання графічних мистецтв, пристосування методів та предметів художнього циклу до потреб промислу, введення в межах курсу історії України викладання історії українського мистецтва в цілому й гончарства зокрема [23, с. 16, 21]. Очоловати такий заклад повинна художньо освічена людина. Однак саме в цей період у Опішному

бракувало фахівця-кераміста. Чому і коли виїхав із Опішного Юрій Лебіщак? — варто розібратися. Мистецтвознавець Олена Клименко схильна до думки, що митець виїхав із містечка у 1915 році [6, с. 47]. Керамолог Олесь Пошивайло вважає, що дана подія сталася 1921 року [32, с. 59]. Про те, що Юрій Лебіщак перебував у Опішному із 1912-го до 1921 р., писала у своїх листах його донька Ганна Ковалишин³. Ця версія ґрунтується на інформації жінки, яка народилася у 1915 р., а спогади про раннє дитинство можуть бути неточні. Сумнів підсилює і той факт, що перебування Юрія Лебіщака в Опішному тогочасні друковані видання називали «коротким» [26, с. 152]. Автор цього наукового дослідження переконана, що до 1917 р. Юрій Лебіщак ще керував Опішнянським гончарним навчально-показовим пунктом, оскільки у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України віднайдено його доповідню про цей пункт [7]. Однак, наприкінці цього ж 1917 р. губернська управа вже шукала фахівця, який міг би у 1918 р. викладати «графічні мистецтва» й очолити гончарну школу, в якій передбачалося розширити наявний гончарний пункт [23, с. 21]. Можливо, причина полягала у складних стосунках між завідувачем та губернською управою, що, проігнорувала присутність фахівця з гончарного виробництва, який розробив технологію будівельної вогнетривкої цегли та черепиці, виготовив чисельні зразки тематичної та орнаментальної плитки, організував виготовлення глиняних виробів у Полтавщині (Полтава, Опішня, Миргород, Хомутець), Черкащині (Ротмістрівка), Поділлі (Проскурів)⁴, мав грандіозні конкретні задуми щодо розвитку гончарного виробництва і пізніше, у 1927 р., зобразив їх у чітких кресленнях. Та й Ганна Ковалишин (Лебіщак) писала, що батько не переїхав до Хомутця Миргородського повіту Полтавської губернії, а його туди «переселили»⁵. Вважаю, що наприкінці 1917 — на початку 1918 р. Юрій Лебіщак припинив свою роботу в Опішнянському гончарному навчально-

показовому пункті. Одразу після цього або згодом він виїхав із Опішного, спочатку до Хомутця, потім до Ротмістрівки і далі до Проскурова, де у 1927 р. помер у 54-річному віці від захворювання серця й нирок. Всюди він працював у майстернях, виготовляв черепицю, цеглу, будував печі, мав помічників, «но начальства над ним не було»⁶.

Після від'їзду Юрія Лебіщака на місце завідувача гончарного навчального закладу було призначено Андрія Сидоренка [21, с. 31]. З цього часу настав другий період в діяльності Опішнянського гончарного навчально-показового пункту, але, очевидно, вже під назвою Опішнянська навчально-показова гончарна майстерня (1918—1924) [1; 3, арк. 60; 4]. У планах губернської управи передбачалося вдосконалення якості гончарної освіти за рахунок введення до навчального плану, що вже містив такі предмети як арифметика, геометрія, початки хімії та фізики, рисунок, гончарство, гончарна технологія й рахівництво, таких навчальних дисциплін як креслення та ліплення. Педагогічному бюро губернського земства було доручено розробити навчальні програми предметів із врахуванням особливостей місцевого промислу. Курс навчання встановлювався трирічний [23, с. 16, 21].

У нашому дослідженні вже йшлося про обсяги виробничої діяльності навчально-показового пункту. Гончарна школа повинна була відмовитися від масового виготовлення глиняних виробів на замовлення й цим послабити думку гончарів про її конкурентність, налаштувати їх на більш довірливі стосунки.

Аналізуючи свою просвітницьку діяльність у середовищі гончарів Опішного, Полтавське губернське земство намагалося з'ясувати причини недостатньої впливовості його навчальних закладів на опішнянське гончарство й прийшло до висновків, що однією з таких причин було невірне тлумачення ролі інструктора, недостатня підтримка його діяльності з боку самого земства. Гончар-інструктор керував опішнянським гончарним показовим пунктом [7]. На думку земського зібрання 1917 р., інструктору не вистачало глиняних зразків, які він міг би передавати кустарям для відтворення. Починаючи виготовлення нової про-

³ Лист Ганни Юріївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесь Пошивайла від 18.03.1988. Приватний архів Олесь Пошивайла.

⁴ Лист Галини Юріївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесь Пошивайла від 17.10.1990. Приватний архів Олесь Пошивайла.

⁵ Лист Ганни Юріївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесь Пошивайла від 18.03.1988. Приватний архів Олесь Пошивайла.

⁶ Листи Галини Юріївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесь Пошивайла від 17.10.1990; Ганни Юріївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесь Пошивайла від 04.11.1990. Приватний архів Олесь Пошивайла

дукції, кустар завжди стикався з психологічним бар'єром: Чи вплине нововведення позитивно на імідж майстра? Чи отримає він своєчасну пораду від інструктора? Чи буде продукція реалізуватися і де? Щоб уникнути можливих складних ситуацій управа розробила перелік обов'язкових заходів: 1) наявність майстерні для виготовлення зразків; 2) перехід від системи вільної закупівлі посуду в кустарів до системи замовлень за зразками. Обидві умови повинні існувати до того часу, доки у гончарів, у результаті творчих пошуків сформується власний вишуканий смак. На облаштування майстерні зразків колегією земської управи у кошторисі витрат на 1917 р. було передбачено 3700 руб., але будувати її планували не в Опішному, а в Полтаві, і працювати в ній певний час повинен був помічник інструктора Опішнянської майстерні [23, с. 17]. Вкотре переконаємося у тому, що губернське земство не зробило висновків із своєї помилки, коли 1896 р. у Миргороді, а не в прадавньому осередку гончарного промислу — Опішному, відкрило спеціалізовану з гончарства художньо-промисловою школу. Проте, ніяких підтверджень діяльності такої майстерні зразків у Полтаві віднайти не вдалося.

У тісному зв'язку із вказаними заходами було заплановано облаштування спеціальної майстерні для практикантів — випускників майстерні або кустарів. На відміну від кахельної майстерні, яка діяла при гончарному пункті, перед цією майстернею ставилися окремі, значно ширші завдання, на яких варто зупинитися: 1) формування із учорашнього учня досвідченого майстра з усталеними художніми смаками, професійними навичками та прийомами; 2) адаптація випускників майстерні до самостійного життя майстра, який повинен застосовувати у своєму гончарному виробництві всі засвоєні під час навчання удосконалення; 3) залучення до роботи тих кустарів, які за своїм віком вже не могли бути учнями; 4) здійснення робіт, які не обмежувалися ні програмами, ні термінами виконання; 5) проведення досліджень поза лабораторними масштабами. Для облаштування такої гончарні губернське земство мало у своєму розпорядженні два горни та приміщення, яке потребувало капітального ремонту. Також планувалося влаштувати піч для перепалювання свинцю, придбати млин для перемелювання поливи. Загалом на облаштування майстерні при гончарній школі було передбачено 25 тис. 441 руб. 76 коп. [23, с. 20]. Також,

при гончарній школі в Опішному планували: а) відкриття музею зі зразками старинних місцевих глиняних виробів, початок якому було покладено експедиційно-пошуковою діяльністю Юрія Лебідька [7], б) заснування бібліотеки, в) читання лекцій, г) організацію курсів графічної грамоти [23, с. 16].

Для розвитку гончарного шкільництва в Опішному склалися досить сприятливі умови. Чисельність опішнянських гончарів зростала: якщо за даними Віктора Василенка у 1885 р. в Опішному було 224 гончарських господарства, то за даними Окрстатбюро у 1915 р. їх було вже 296, а за інформацією, зібраною сільською радою — 363 [17, с. 14—15]. На початку 1920-х в Опішному було близько 80 горнів [11, с. 22]. У дисертаційному дослідженні Олени Клименко наведено дані про те, що у другій половині 1920-х рр. у Опішному працювало 400 гончарів [6, с. 44], а Всесоюзний перепис 1927 р. зафіксував їх 464 чоловіки [17, с. 14—15]. Причини такого стрімкого зростання полягали у глибоких суспільно-політичних процесах. На території України роки світової та громадянської воєн, більшовицький переворот, побоюща, розстріли та епідемії, пов'язані з ними, забрали близько 1,5 млн. життів, і довели українські землі до стану руїни [37, с. 332]. Нестача харчів, палива, безробіття змусили сотні тисяч людей виїхати з міста у село. Попит на посуд був, а його фабричне виробництво практично припинилося. Тож темпи росту кількості задіяних у кустарному виробництві, зокрема гончарстві, були логічними і незаперечними.

Опішнянська навчально-показова гончарна майстерня продовжувала свою діяльність. Частина дослідників не зафіксували зміни у назві і вважають, що Опішнянський навчально-показовий гончарний пункт діяв до 1925 р. [38, с. 55—56; 41, с. 132; 40].

Автор дослідження схильна до думки, що на початку 1920-х рр. його діяльність прагнули відкоригувати відповідно до зазначених вище завдань, властивих гончарному навчальному закладу, проте ніяких відомостей про діяльність в означений період в Опішному гончарної школи немає. Натомість у друкованих виданнях цього періоду міститься інформація щодо діяльності Опішнянської навчально-показової гончарної майстерні, яка була створена на базі гончарного навчально-показового пункту й перебувала у віданні Спілки кустарно-промислової кооперації «Союз-кустар» [1; 3, арк. 60; 4]. У доповідній за-

писці Президії ВУЦІК від 31.03.1923 р. зазначено: «Союз-кустар у своєму віданні має кілька зразкових навчально-показових майстерень, завдання яких — шляхом широкого спілкування з артільми й кустарями свого району сприяти вдосконаленню технічного й художнього боків кустарних виробів та прищеплювати колективні навички виробництва» [2]. Можливо на деякий час навчальну роботу гончарної майстерні було призупинено. Відомості, датовані 1922 роком, інформують про те, що в Опішнянській гончарній майстерні «робота почалася із серпня при повній загрузці. До 15 серпня працювали виключно кустарі, а потім відкрився набір учнів. За цей час вироблено 3 сотні керамічного художнього посуду, частина якого вже отправлена в УКС (українкустарспілка. — Авт.). Відчувалась недостача в глазури та керамічних фарбах, які недавно доставлено з УКСа. Сировини вистачить на ½ року. Зараз іде підготовка глини та палива на зимовий сезон. Для керування роботою запрошено відомого кераміка Лебіщак, який раніше працював 10 років, з метою збільшення художнього та продукційного боку майстерні. Також запрошені художники-кераміки Бабицький та Назаренко» [6, с. 47; 10, с. 37]. Проте, Юрій Лебіщак більше до Опішного не приїздив⁷.

Відмовитися від виробничої діяльності гончарній майстерні не вдалося, і вона, окрім навчання гончарів, здійснювала виготовлення глиняних виробів на замовлення «Союз-кустаря» [6, с. 47—48]. Майстерня успадкувала від гончарного пункту показовий характер розповсюдження знань із гончарного виробництва, спрямованих на покращення як художніх, так і технічних характеристик виробів. Роботи її вихованців неодноразово експонувалися на різноманітних виставках і відзначалися нагородами. Наприклад, вироби Опішнянської гончарної майстерні отримали почесний диплом II ступеня на Всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці, яка проходила у Москві (1923) [18, с. 54]. У 1923 р. гончарна майстерня збільшила власне виробництво, у порівнянні з передвоєнними роками, у 400 разів, і щотижня випускала до 5000 штук по-

суду. Зростанню виробничих потужностей сприяли 25 майстрів та 8 учнів [35, с. 112]. У їх числі був талановитий опішнянський юнак Іван Білик, який вступив до Опішнянської навчально-показової гончарної майстерні у 1923 р., але наступного року змушений був перервати навчання у зв'язку із закриттям закладу і продовжити опанування гончарної справи у досвідчених гончарів, у тому числі й у свого дядька Якова Пічки [21, с. 31]. Очевидячки, 1924 р. Опішнянська гончарна навчально-показова майстерня, яка була, швидше, виробничою артілью, аніж освітнім закладом, припинила свою діяльність.

Таким чином, у діяльності Опішнянського гончарного навчально-показового пункту можна виокремити два етапи: 1) 1912—1917 — коли закладом керував Юрій Лебіщак; 2) 1918—1923 — реорганізація пункту, діяльність Опішнянської гончарної навчально-показової майстерні. Для першого періоду характерні активна навчально-виробнича й успішна експериментальна діяльність, започаткування музею зі зразками старовинних місцевих глиняних виробів, розвиток інноваційного мистецького напрямку, започаткованого земською гончарною майстернею у 1894 р., з невласливими народному гончарству методами виробництва, формою й мальовкою [32, с. 39]. Також вихованці гончарного пункту виступали за збереження й розвиток регіональних ознак форм та декору глиняних виробів, працювали на основі традиційного гончарства, й зразком для авторів таких виробів інноваційного характеру були етнографічні керамологічні матеріали. Через Опішнянський гончарний навчально-показовий пункт пройшло чимало майстрів, які пронесли отриманий вишкіл через усе життя, застосовували набуті знання у своєму виробництві, розвивали самобутнє опішнянське гончарство у першій половині ХХ століття. Другий період характеризується успадкуванням від гончарного пункту показового характеру розповсюдження знань із гончарного виробництва, спрямованих на покращення як художніх, так і технічних характеристик виробів; переважанням виробничої функції майстерні над навчальною.

⁷ Листи Галини Юрїївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесея Пошивайла від 17.10.1990; Ганни Юрїївни Ковалишин (Лебіщак) до Олесея Пошивайла від 04.11.1990. Приватний архів Олесея Пошивайла.

1. Державний архів Полтавської області. — Ф. Р. 1503. — Оп. 1. — Од. зб. 161. — Арк. 91 (Список підприємств «Союз-кустарь» на 1-ше лютого 1923 року).
2. Державний архів Полтавської області. — Ф. Р. 1503. — Оп. 1. — Од. зб. 209. — Арк. 62 (Докладная записка Президиуму ВУЦІК 31.03.1923).

3. Державний архів Полтавської області. — Ф. Р. 1503. — Оп. 1. — Од. зб. 259. — Арк. 60—61 (Краткий отчёт о деятельности Полтавского губернского союза кустарных и промысловых кооперативов «Союз-Кустарь» за время с 1.01. по 1.04.1924 г.).
4. Державний архів Полтавської області. — Ф. Р. 1503. — Оп. 1. — Од. зб. 335. — Арк. 26 (Краткий отчёт о деятельности Полтавского губернского союза кустарных и промысловых кооперативов «Союз-Кустарь» за октябрь — декабрь).
5. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. — Ф. 1. — Оп. 3. — Од. зб. 35. — Арк. 2 (Свідчення про закінчення Опішнянської гончарної майстерні Полтавського губернского земства, видане Хомі Мусійовичу Сауну. Опішне, 1918. Знахідка Олеса Пошивайла).
6. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 36. — 342 с. (Клименко О. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. — К., 1995. — 189 с.).
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 2581. — Оп. 1. — Од. зб. 230. — Арк. 14. (Лебіщак Юрій. Про Опішнянський гончарний образцевий пункт. 1917).
8. Абрамович М.А. Шляхи оздоровлення ганчарного виробництва / М.А. Абрамович // Ганчарне виробництво, його шкідливості та шляхи оздоровлення: збірник статтів українською та руською мовами / відповідальний редактор Ю.І. Гуревич. — Полтава: Окрздрав видання Полтавської окрінспектури охорони здоров'я, 1929. — С. 107—116.
9. Ваулин П. О постройке земского дома / Петр Ваулин // Доклад Управы за 1904 год Земскому собранию XL очередного созыва. — Полтава: Электр. Типо-литогр. торг. дома «Л. Фришберг», 1904. — С. 7—10.
10. Виробнича діяльність Полтавського союз-кустара / Промислова кооперація. — 1922. — № 8—9. — С. 36—37.
11. Гавриленко Г. Опішнянські гончарі / Г. Гавриленко // Всесвіт. — 1926. — № 18. — С. 22—23.
12. Гончарная мастерская в м. Опішне / Отчет о деятельности Полтавской Губернской Земской Управы за 1899 год. — Полтава: Типо-Литография Л.Т. Фришберга, 1900. — С. 34—38, 107—108.
13. Гончарная мастерская Полтавского губернского земства в м. Опішне, Зеньковского уезда / Образцовые мастерские Полтавского губернского земства. — Полтава: тип. Л. Фришберга, 1896. — С. 31—50. — (Приложение к отчёту Полтавской Губернской Земской Управы за 1895 год.).
14. Гончарный показательный пункт / Отчет Полтавской Губернской Земской Управы за 1913 год. — Полтава: Электрическая типо-литография И.Л. Фришберга, 1914. — Вып. 1. — С. 127—128.
15. Денисюк Н. Кустарная Россия / Н. Денисюк // Вестник кустарной промышленности. — Петроград: Спорт и фавориты, 1918. — № 9—10. — С. 145—152. — (Приложение).
16. Клименко О. До питання про роботу Полтавського земства з гончарями Опішні / Олена Клименко // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа / упорядкування Олеса Пошивайла. — Київ; Опішне: Молодь — Українське народознавство, 1993. — Кн. 1. — С. 418—425.
17. Крюков В.К. Опис Опішнянського району / В.К. Крюков // Ганчарне виробництво, його шкідливості та шляхи оздоровлення: збірник статтів українською та руською мовами / відповідальний редактор Ю.І. Гуревич. — Полтава: Окрздрав видання Полтавської окрінспектури охорони здоров'я, 1929. — С. 5—17.
18. Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація на першій Всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці: Списки нагород / Українкустарспілка. — 1924. — № 1—2. — С. 54—55.
19. Кустарные промыслы / Отчёт Полтавской губернской земской управы за 1916 год. — Полтава: Издание Губернского правления, 1918. — Вып. первый. — С. 93—99.
20. Кустарный отдел на Полтавской сельскохозяйственной выставке 1909 года. — Полтава: Электрич. тип. Г.И. Маркевича, 1912. — 33, 10 с.
21. Міщанин В. «Хижняківські університети» Івана Білика / Віктор Міщанин // УКЖ. — 2002. — № 2. — С. 30—37.
22. Нога О. Між сходом і заходом. Кераміка Галичини кінця ХІХ — початку ХХ ст. в контексті міжнародних зв'язків. Контакти і взаємовпливи / Олесь Нога, Ростислав Шмагало. — Львів: Логос, 1994. — 121 с.
23. О мерах содействия гончарному промыслу в м. Опішне / Доклады Губернской Земской Управы 53-му Черговому Полтавському Губернському Земському Зібранню 1917 року. — Полтава: Друкарня Губернського правління, 1918. — Вып. II. — С. 13—21.
24. О постройке земского дома / Доклад Управы за 1904 год Земскому собранию XL очередного созыва. — Полтава: Электр. Типо-литогр. торг. дома «Л. Фришберг», 1904. — С. 8.
25. О приобретении участка земли в м. Опішне для гончарного показательного пункта / Доклады Полтавской Губернской Земской Управы Полтавскому Губернскому Земскому Собранию 48-го очередного созыва 1912 года. — Полтава: Типо-литография И.Л. Фришберга, 1912. — С. 612.
26. Об учреждении гончарного показательного пункта в м. Опішне / Доклады Губернской Земской Управы Полтавскому Губернскому Земскому Собранию 49 оче-

- редного созыва 1913 года. — Полтава: Типо-литография И.Л. Фришберга, 1913. — С. 151—154.
27. Отчет Полтавской Губернской Земской Управы за 1913 год. — Полтава: Электрическая Типо-Литография Л.Т. Фришберга, 1914. — Вып. 1. — 258, 198 с.
 28. Отчёт Полтавской губернской земской управы за 1914 год. — Полтава: Электрическая Типо-Литография Л.Т. Фришберга, 1915. — Вып. первый. — 22 с.
 29. Отчеты по содержанию Опошнянского Гончарного Учебно-Показательного Пункта за 1912, 1913, 1914 гг. — Полтава: Электрическая типография братьев Попиловых, 1915. — 39 с.
 30. По ходатайству Зеньковского земства об открытии филиального отделения Строгановского училища в м. Опішне // Доклады Полтавской Губернской Земской Управы Полтавскому Губернскому Земскому Собранию XXXVII-го очередного созыва 1901 года. — Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1901. — С. 97—98.
 31. Полтавское Губернское Земское Собрание XXXVIII-го очередного созыва (2—11 декабря 1902 года). — Полтава: Электрич. Типо-литография торг. д. «Л. Фришберг», 1902. — 590 с.
 32. Пошивайло О. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половині XIX — на початку XX століть / Олесь Пошивайло. — Опішня: видання Музею гончарства в Опішні, 1989. — 62 с.
 33. Про покриття видатків на улаштування гончарної майстерні в м. Опішні // Доклади Губернської Земської Управи 53-му Черговому Полтавському Губернському Земському Зібранню 1917 року. — Полтава: Друкарня Губерніального правління, 1918. — Вып. II. — С. 21.
 34. Русское народное искусство на Второй Всероссийской кустарной выставке в Петрограде в 1913 году. — Петроград: Б. изд., 1914. — 83 с.
 35. С. Х. Полтавська спілка кустарно-промислової кооперації «Союз-Кустарь» / С. Х. // Українська кооперація. — 1923. — № 7—8. — С. 110—112.
 36. Сборник постановлений уездных земских собраний Полтавской губернии по народному образованию за 1906 год. — Полтава: Электрич. Типо-литогр. торгового дома «И. Фришберг и С. Зорохович», 1907. — 241, 125 с.
 37. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний; пер. зангл. Ю.І.Шевчука; вст. ст. С.В.Кульчицького. — Київ: Либідь, 1991. — 512 с.: іл.
 38. Ханко В.М. Гончарні майстерні та школа / Віталій Миколайович Ханко, Жук В.Н., Пустовіт Т.П. та ін. // Наш рідний край (З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період). — Полтава: Полтава, 1991. — Вып. 12. — С. 54—56.
 39. Щербань О.В. Історія діяльності Опішненського гончарного навчально-показового пункту (1912—1924) / Олена Василівна Щербань // Духовна культура як домінанта українського життєтворення: Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конфер. — Київ: ДАК-ККіМ, 2005. — Ч. II. — С. 316—322.
 40. Щербань О. Архітектурно-будівельна кераміка Опішненського гончарного навчально-показового пункту Полтавського губернского земства (1912—1925) / Олена Щербань // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — Львів: ЛНАМ, 2008. — Вып. 19. — С. 225—233.
 41. Щербань О. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936—1941) / Олена Щербань // УКЖ. — 2004. — 2—3 (12—13). — С. 124—133.

Ludmyla Ovcharenko

ON PRECONDITIONS OF OPENING, ACTIVITIES, AND ROLE OF THE OPISHNE POTTERY TRAINING AND MODEL STATION (1912—1923)

The article has brought some preconditions as for the opening of the Opishne Pottery Training and Model Station of the Poltava government council and analytic study in main directions of its functioning. For the first time in Ukrainian ceramology initial periods have been defined in activities of the mentioned educative institution, viz. the influence of this station on the Opishne pottery and pedagogic efforts by the manager Yuri Lebishchak have been analyzed.

Keywords: the Opishne Pottery Training and Model Station, the Opishne Pottery Training and Model Workshop, potter, pupil, pottery, clay, earthenware, Yuri Lebishchak, Andrii Sydorenko.

Людмила Овчаренко

ПРЕДПОСЫЛКИ ОТКРЫТИЯ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ОПОШНЯНСКОГО ГОНЧАРНОГО УЧЕБНО-ПОКАЗАТЕЛЬНОГО ПУНКТА (1912—1923)

Определены предпосылки открытия и проанализированы основные направления деятельности Опошнянского гончарного учебно-показательного пункта Полтавского губернского земства; впервые в украинской керамологии в работе учреждения отмечены два периода; проанализировано влияние учебно-показательного пункта на опошнянское гончарство; рассмотрена деятельность заведующего Юрия Лебищака.

Ключевые слова: Опошнянский гончарный учебно-показательный пункт, Опошнянская гончарная учебно-показательная мастерская, гончар, ученик, гончарство, глина, глиняные изделия, Юрий Лебищак, Андрей Сидоренко.